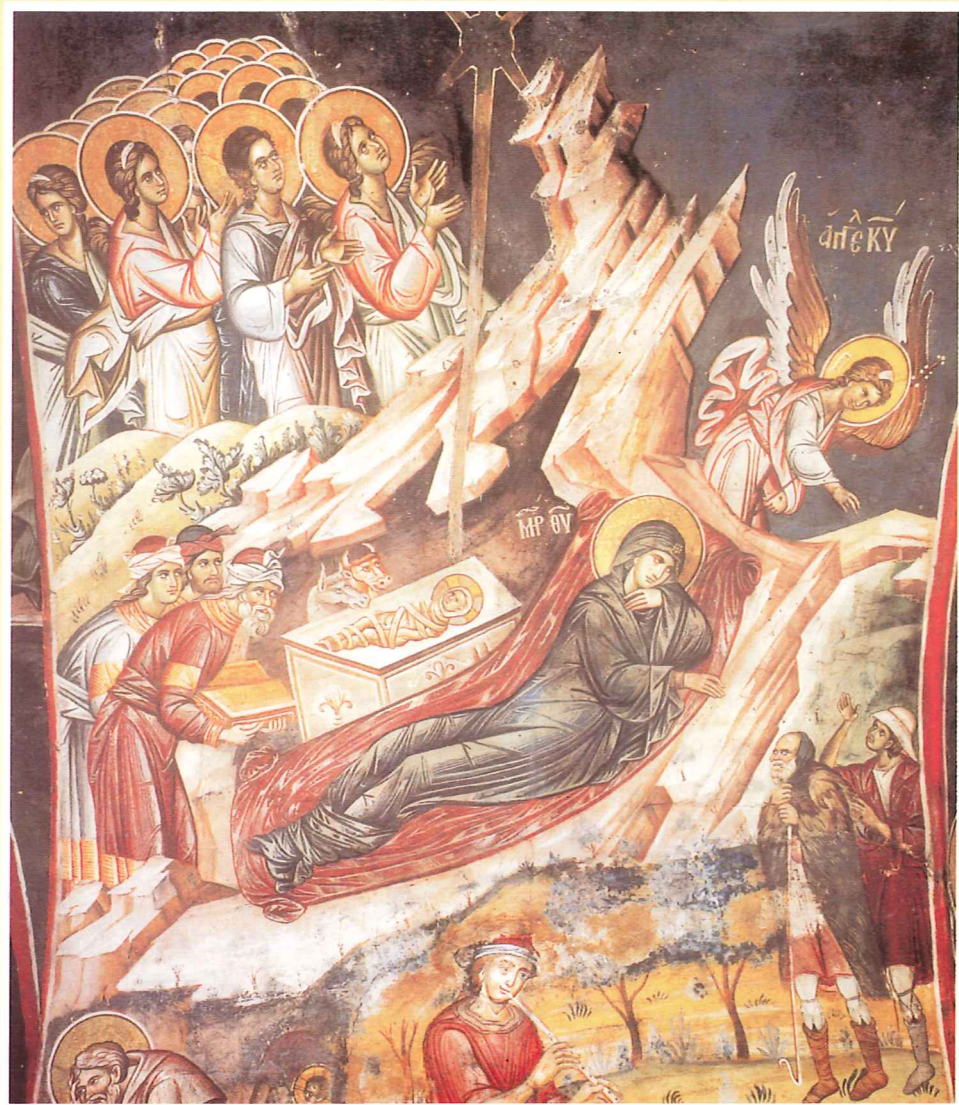

«Πιστός
ὁ Θεός δι' οὗ
ἐκλήθητε
εἰς κοινωνίαν
τοῦ υἱοῦ
αὐτοῦ Ἰησοῦ
Χριστοῦ τοῦ
Κυρίου ἡμῶν»

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ «ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΕΝΩΣΕΩΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ»
ΕΤΟΣ ΝΕ΄ • ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2012 • ΤΕΥΧΟΣ 4

Ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ.

(Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, τόμ. Α΄, Ἅγιον Ὄρος 1996)

ΑΘΗΝΑ 2012

**Γνωσιοθηρησκευτικότητα ἢ Γνωσιοθεολογία;
Κριτική ἀποτίμηση τῶν θέσεων τοῦ Ν. Ματσούκα
περί τῆς ἔννοιας τοῦ πολιτισμοῦ σέ συνάρτηση
μέ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν.**

Δημήτριος Γ. Ἀβδελαῶς

Ἵπ. Δρ. Θεολ. ΑΠΘ - Θεολόγος MTh – Κοινωνιολόγος

Εἰσαγωγή

Εἶναι γεγονός ὅτι ἄν καί ἔχει παρέλθει μιά γενιά ἀπό τή δημοσίευση τοῦ ἄρθρου «Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος» τοῦ Ν. Ματσούκα (στό ἐξῆς Ν.Μ.) στό περιοδικό *Κοινωνία*¹, ὥστόσο ὁ ἀπόηχος του παραμένει ιδιαίτερα ἐπίκαιρος στίς μέρες μας. Ὁ λόγος γίνεται γιά τήν ἔνταση πού ἔχει δημιουργηθεῖ γύρω ἀπό τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν (ΜΘ) στά ἑλληνικά σχολεῖα καί τό χαρακτήρα πού αὐτό θά πρέπει νά ἔχει στό ἐγγύς μέλλον. Οἱ θεολόγοι, ἐκπαιδευτικά ἐνεργοί καί μή, ἀλλά καί τό πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας, παρακολουθοῦν μέ ἀγωνία τίς ἐξελίξεις πού ἀνέκυψαν μέ ἀφορμή τό νέο Ἀναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδῶν τοῦ ΜΘ καί τίς ἀντιδράσεις πού ἔχουν ἤδη ἐκφρασθεῖ σέ σχέση μέ τήν ἐφαρμογή του. Μιά ἐπιφανειακή ἐνασχόληση μέ ἕνα τόσο σοβαρό θέμα μπορεῖ νά παραπλανήσῃ γιά τό βάθος καί τήν οὐσία τῆς προβληματικῆς περί τοῦ χαρακτήρα τοῦ ΜΘ καί νά ἰσχύσει ἡ πρακτική ἐφαρμογή σέ πλαίσιο ἄσχετο μέ τήν οὐσία τῆς θεολογικῆς γνώσης.

Ἄξιζει, λοιπόν, κανεῖς νά σταθεῖ στό γεγονός τῆς ἀκριτῆς παρουσίας ὄρων καί ἐννοιῶν ἀπό σύγχρονους θεολόγους καί τῆς ἐσκεμμένης χρησιμοποίησής τους γιά τή στήριξη τῶν ἀπόψεών τους, ὅταν χρησιμοποιοῦν πηγές ὅπως αὐτή τοῦ Ν. Ματσούκα. Ἡ ἀφορμή γιά τήν ἐνασχόλησή μου μέ τό παρόν ζήτημα δίδεται ἀπό δοκίμιο τοῦ Χ. Σταμούλη, καθηγητή τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ καί τήν πρότασή του σέ αὐτό γιά τήν ὀριοθέτηση τοῦ ΜΘ, ὡς μάθημα «πολιτισμοῦ», μέ περιεχόμενο «ἀπόλυτα» γνωσιολογικό, στηριζόμενος στό παραπάνω ἀναφερθέν ἄρθρο τοῦ Ν.Μ. Συγκεκριμένα ὁ δογματολόγος καθηγητής ὑποστηρίζει τά ἐξῆς:

«Μιά τέτοια θεώρηση τῆς Παιδείας ἐπέτρεψε στὸν Ματσούκα νά ὑποστηρίξει μέ ἔμφαση πὼς τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ἀκραίους ἰδεολογικούς διαποτισμούς καὶ ἐνταγμένο στὰ πλαίσια ἐνὸς ἀνοιχτοῦ σχολείου, πρέπει νά ἀποδεσμευτεῖ ἀπὸ ὅποιεσδήποτε ἠθικιστικές, κατηγορητικές καὶ ὁμολογιακές ἐξαρτήσεις καὶ νά καταστεί μάθημα πολιτισμοῦ μέ περιεχόμενο ἀπόλυτα γνωσιολογικό, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πρωτεύουσα θέση θά ἔχουν ἡ Βίβλος, τὰ πατερικά κείμενα, τὰ λειτουργικά κείμενα, ὅλα τα μνημεῖα τῆς τέχνης καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, πού ἀποκαλύπτουν τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, πού δέν μπορεῖ, κατὰ Ματσούκα, παρά νά ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος»².

Στόχος τῆς παρούσας μελέτης εἶναι νά παρουσιάσει ἐκ νέου τὴ σκέψη τοῦ Ν.Μ. ἀποδεικνύοντας κατὰ πρῶτο λόγο ὅτι ἡ γνωσιολογία γιὰ τὸν ξανθιώτη καθηγητὴ δέν εἶναι ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ὄντολογία τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης καὶ κατὰ δεύτερο ὅτι τὰ μορφωτικά ἀγαθὰ τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ (καὶ ὄχι ὅποιουδήποτε πολιτισμοῦ), εἶναι τὸ περιεχόμενο πού προκρίνει ὁ ἴδιος γιὰ τὸ ΜΘ. Ἐξάλλου, θεωροῦμε ὅτι ὁ διάλογος καὶ ἡ διαμάχη πού παρατηρεῖται στίς μέρες μᾶς γύρω ἀπὸ τὸ ΜΘ, ἀποκαλύπτει καὶ μιὰ ἄλλη διάσταση πιὸ σημαντικὴ, ἡ ὁποία εἶναι εὐρύτερη ἀπὸ τὸ θέμα τῶν σχολικῶν βιβλίων.

Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές πού ὀρθόδοξοι θεολόγοι βρέθηκαν στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἐπικαιρότητας, ὑπερασπιζόμενοι τὸ περιεχόμενο τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης ἐνώπιον τοῦ κινδύνου τῆς ὑποταγῆς τοῦ στή γνωσιολογία καὶ τῆς δοκησιοφίας. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, ἐπομένως, καλεῖται γιὰ ἀκόμη μιὰ φορά νά πάρει θέση στὰ πράγματα καὶ νά φανερώσει τὸ βιωματικὸ τῆς περιεχόμενο ὡς πρόταση ζωῆς καὶ ἐλευθερίας σέ ἓνα κόσμο πού χάσκει καὶ ἀναζητᾷ εἰλικρινῆ στεγάσματα στὴν πράξη. Ἐκτιμοῦμε λοιπὸν ὅτι καὶ ἡ δική μας συμμετοχή, μέσα ἀπὸ τὴν ὀρθή παρουσίαση τῶν θέσεων τοῦ Ν.Μ., θά συμβάλει στὴν ἀνάδειξη τοῦ μορφωτικοῦ χαρακτήρα τοῦ ΜΘ καὶ τῆς οἰκουμενικῆς πρότασης πού αὐτὸ κομίζει στὴν ἐκπαιδευτικὴ κοινότητα.

1. Τὸ πλαίσιο τῆς προβληματικῆς τοῦ Ν. Ματσούκα

Καταρχάς, ἡ ὀρθὴ κατανόηση τῆς σκέψης τοῦ Ν.Μ. εἶναι συνυφασμένη μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ἀντιπαράθεσής του μέ τὸ δυτικὸ τρόπο σκέψης καὶ τίς ἐπιπτώσεις τοῦ στή νεοελληνικὴ παιδεία. Ὁ διακεκριμένος θεολόγος θεωρεῖ ὅτι τὸ δυτικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα βρέθηκε

σέ μιά παράλογη διελκυστίνδα άκροτήτων, του έτατισμού (etatisme) από τή μιά μεριά και του Νέου σχολείου από τήν άλλη, μέ άλλα λόγια μεταξύ μιās άτεγκτης εκπαιδευτικής πολιτικής και ενός παιδαγωγικού άναρχισμού³. Η λύση πού προκρίθηκε σύμφωνα μέ τόν δυτικό τρόπο σκέψης και εισήχθη, ως μή ώφελε, και στο έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ήταν είτε ή κυριαρχία του ενός παιδαγωγικού συστήματος πάνω στο άλλο είτε ή διαλεκτική σύνθεση των δύο.

Όσο τόσο ό Ν.Μ., συνεπής προς τόν ολιστικό και συνθετικό τρόπο σκέψης του, ό όποιος είναι έκδηλος σέ όλο του τό έργο, πρότεινε όχι τήν έγελιανή διαλεκτική αλλά τήν ήρακλείτεια άρμονία των αντιθέσεων⁴. Έτσι μέσα στο πλαίσιο ενός Άνοιχτού σχολείου⁵, όπως τό ονομάζει χαρακτηριστικά, ό Ν.Μ. έγινε υπέρμαχος τής λειτουργικής συνύπαρξης των δύο αυτών τάσεων και στήριξε τόσο τήν έλευθερία των δύο πόλων (παιδαγωγού και παιδαγωγούμενου) τής παιδαγωγικής διαδικασίας, όσο και τό συγκεκριμένο ιστορικοκοινωνικό περιβάλλον, στο όποιο πραγματώνεται τό έκάστοτε παιδαγωγικό σύστημα. Στο Άνοιχτό σχολείο τό κάθε μάθημα, έχει νά εκπληρώσει ένα συγκεκριμένο σκοπό, πού δέν είναι άλλος από τήν παροχή συγκεκριμένων γνώσεων και τήν καλλιέργεια φρονήματος: έθνικού, οικουμενικού, ανθρωπιστικού, κοινωνικού, άρα και θρησκευτικού και συγκεκριμένα όρθοδόξου⁶. Παρόλα αυτά, κατά τόν Ν.Μ., τό ΜΘ, όπως εξέλιχθηκε και καθιερώθηκε μέσα στις εκπαιδευτικές δομές του νεοελληνισμού, έξαρτήθηκε από τά δυτικά πρότυπα, μέ άποτέλεσμα νά κληρονομήσει «όλέθριες» άρχές πού δέν ταιριάζουν μέ τόν έλληνορθόδοξο πολιτισμό⁷.

Ο Ν.Μ. εκτιμά ότι στο ΜΘ, όπως αυτό διδάσκεται στα έλληνικά σχολεία, επικάθησαν δύο τεράστιοι όγκόλιθοι πού εισήχθησαν άκριτα από τόν δυτικό πολιτισμό: ή αντιπαράθεση έπιστήμης και θεολογίας από τή μιά μεριά και ή διάσταση μεταξύ γνώσης και πίστης από τήν άλλη, ή όποία όδήγησε μοιραία στον ήθικισμό και τόν κακώς νοούμενο όμολογιακό χαρακτήρα⁸.

Όσον άφορά τό πρώτο άνεπιθύμητο δάνειο, αυτό στηρίζεται στο μεθοδολογικό όλίσθημα τής ενιάιας μεθοδολογίας πού εφαρμόστηκε από τούς σχολαστικούς θεολόγους τής δύσης⁹. Η δυτική θεολογία μή δυνάμενη νά διακρίνει τήν έπιστημονική από τή χαρισματική θεολογία όδηγήθηκε μοιραία στή θεοπνευστία των κειμένων τής Άγίας Γραφής μέ άποτέλεσμα νά ταυτίζει τό ήθικό περιεχόμενο μέ τήν έπιστημονική αυθεντία¹⁰. Άπεναντίας, κατά τόν Ν.Μ., ή όρθόδοξη θεολογία μέ βάση τή διπλή μεθοδολογία των Πατέρων απέφυγε

τουτον τόν ἀδιέξοδο δρόμο καί κατάφερε νά ξεχωρίσει τήν ἐπιστήμη ἀπό τή θεολογία.

Ο Ν.Μ. ἄλλωστε ξόδεψε ἀρκετό μελάνι γιά νά φανερώσει τή σημασία τῆς συγκεκριμένης μεθοδολογίας σέ ὀλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ ἔργου του, ἐνῶ δέν παραλείπει νά κάνει ἀναφορά καί στό ὑπό ἐξέταση ἄρθρο γιά τήν ἐφαρμογή της στήν Ἑξαήμερό του Μ. Βασιλείου¹¹. Ἐπομένως, ὁ ἀπολογητικός χαρακτήρας τοῦ ΜΘ εἶναι ἓνα ξένο σῶμα ὡς πρὸς τήν ὀρθόδοξη θεολογία. Ἀπλά κατάφερε νά εἰσχωρήσει στίς δομές τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, χάρη στά μορφωτικά κενά της τουρκοικῆς περιόδου καί τήν ἐπίπλαστη διαμάχη πού δημιουργήθηκε ἀργότερα ἀνάμεσα σε προοδευτικούς καί συντηρητικούς, μέ ἀφορμή τήν εἰσαγωγή καί διδασχὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἀπό τή Δύση¹².

Ἡ διαλεκτική ἀνάμεσα στή θεωρία καί τήν πράξη εἶναι τό δεύτερο δάνειο ἀπό τή Δύση, ἡ συνεισφορά τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ «σχιζοφρενική» διάσπαση γνώσης καί πίστεως καί ἡ υἱοθέτηση τοῦ δογματισμοῦ στό ἐκπαιδευτικό μας σύστημα¹³. Ὁ Ξανθιώτης θεολόγος θεωρεῖ ὅτι ὁ δυτικός πολιτισμός κατάφερε ἓνα καίριο πλήγμα στήν ὑπαρξιακή ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου, μέ ἀποτέλεσμα ἡ γνώση καί ἡ πίστη νά ἐκλαμβάνονται ὡς δύο παράλληλες καί μὴ τεμνόμενες λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἂν τό πρῶτο εἰσαγόμενο βαρίδιο στό ἐκπαιδευτικό μας σύστημα, χαρακτηριζόταν ἀπό τή συμπλεγματική σχέση θεοπνευστίας καί ἐπιστήμης τό δεύτερο λειτουργεῖ διαιρετικά, ἀποδίδοντας τή γνώση στό χῶρο τῆς ἐπιστήμης καί τήν πίστη στό πεδίο τῆς ἄλογης ὁμολογιακότητας.

Ἀντίθετα, ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ὡς ζωή καί γνώση δέν κινήθηκε ποτέ σέ μιά τέτοια διεστραμμένη κατεύθυνση, ἀλλά πρόκρινε τή θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης μέσα ἀπό ἓνα ὀλιστικό πλαίσιο πού ἀρνεῖται ὁποιαδήποτε ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν πίστη καί τή γνώση¹⁴. Ζωντανό παράδειγμα μιά τέτοιας συνάντησης γιά τόν Ν.Μ. εἶναι ὁ ἀσκητικός πολιτισμός τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, πού θεμελιώνεται πάνω στή σύζευξη τοῦ νοῦ μέ τήν καρδιά, τῆς θεωρίας μέ τήν πράξη, ἔτσι ὥστε ἡ γνώση νά γίνεται «ἔμπρακτη» καί ἡ πράξη «ἐλλόγιμη» κατά τή ρήση τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ¹⁵.

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ πίστη δέν εἶναι μιά παράλογη δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου πού παραπέμπει σέ ἓναν ἀμετροεπῆ συναισθηματισμό, ἀλλά, ἀντιθέτως, εἶναι μιά λογική καί νοερή διεργασία πού χαρακτηρίζει τή συνολική ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου¹⁶. Δυστυχῶς, ὁμως,

όπως έπισημαίνει ο Ν.Μ., τό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα παγι-
 δευμένο σέ μιά μονόδρομη υιοθέτηση προγραμμαμάτων και κατευθύν-
 σεων δυτικού τύπου, αφού υιοθέτησε τό ψευδομορφικό δίπολο πί-
 στης και γνώσης, έκανε πεποίθηση τό γεγονός ότι τό ΜΘ δέν έχει
 καμία σχέση μέ τή γνώση, αλλά άποτελεί μιά ήθικιστική περιγραφή
 του γεγονότος τής πίστης¹⁷.

Μόνο μέσα σέ αυτό τό πλαίσιο τής κριτικής πού άσκει ό Ν.Μ.
 στίς άκρότητες τής δυτικής θεολογίας μπορεί νά γίνει κατανοητή ή
 προβληματική του γύρω άπό τό ΜΘ και ή άποψη του για τόν γνω-
 σιολογικό χαρακτήρα του μαθήματος. Ός έκ τούτου ό ίδιος θά προ-
 κρίνει τή χρησιμότητα του γνωσιολογικού περιεχομένου του ΜΘ μέ
 σαφή αναφορά όμως στήν όντολογική του προοπτική, αντιστρατευό-
 μενος έτσι ένα στείρο όμολογιακό χαρακτήρα, πού άγνοεί «τήν πο-
 λιτιστική παράδοση και τή χριστιανική ζωή στά πανανθρώπινα και
 καθολικά της στοιχεία»¹⁸.

2. Τά μορφωτικά άγαθά του έλληνορθόδοξου πολιτισμού ώς περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών.

Η αντίθεση του Ν.Μ. μέ τόν δυτικό τρόπο σκέψης και τήν έπιρ-
 ροή πού αυτός άσκησε στά νεοελληνικά γράμματα, τόν όδήγησαν
 νά προτείνει μέχρι και τήν άλλαγή του τίτλου του ΜΘ σέ μάθημα
 τής έλληνορθόδοξης παράδοσης μέ περιεχόμενο τήν πολιτιστική κλη-
 ρονομιά του «ένδοξου βυζαντινισμού»¹⁹, μιά και τό όνομα (Religion)
 είναι δυτικής προέλευσης²⁰. Ο Ν.Μ. μέσα άπό αυτήν τή θέση προ-
 έκρινε μιά άλλαγή κατεύθυνσης του ΜΘ μέ σαφή ανάδειξη του γνω-
 σιολογικού περιεχομένου του, ώς κάτι πού έλλειπε στον χώρο τής
 ελληνικής εκπαίδευσης λόγω τής έμφασης στήν άποκλειστικότητα
 τής πίστης (και του ήθικισμού) κατά τά δυτικά πρότυπα.

Συνεπώς, τούτη ή γνώση πού προκρίνει ό Ν.Μ. δέν είναι άμοιρή
 του όντολογικού φορτίου της, αλλά συνδέεται μέ τά πολιτιστικά
 άγαθά της βυζαντινής παράδοσης, κάτι πού για τόν ίδιο πραγμα-
 τώνεται μέ τήν «ύπαρξη του ζωντανού χριστιανικού πνεύματος πού
 εκφράζεται στα πλαίσια τής λατρείας»²¹ και αντιστρατεύεται τόν
 όποιοδήποτε παιδαγωγικό μονοφυσιτισμό.

Στό σημείο αυτό είναι άπαραίτητο νά διευκρινίσουμε τήν εισα-
 γωγή του όρου έλληνορθόδοξος πολιτισμός άπό τόν Ν.Μ. και τή
 χρησιμοποίησή του σέ σχέση μέ τό ΜΘ. Ο Ν.Μ. αντιπαραθέτει τόν
 όρο έλληνορθόδοξος πολιτισμός στον όρο έλληνοχριστιανικός πολι-
 τισμός, τόν όποιο θεωρεί ότι είναι δυτικής προέλευσης και έμπνευ-

σης²². Συγκεκριμένα, ο Ν.Μ. εκτιμά ότι ο διαβεβλημένος αυτός νεολογισμός παραπέμπει σε μία άυλη και ανιστορική κατανόηση της σχέσης του έλληνισμού με τον χριστιανισμό, ενώ παράλληλα εϋθύνεται αφενός για την εισαγωγή του ήθικισμού και αφετέρου για τή διαμάχη προοδευτικών και συντηρητικών γύρω από τό ΜΘ²³.

Αντίθετα ο έλληνορθόδοξος πολιτισμός δέν είναι μία αφηρημένη έννοια πού κατασκευάζεται στό παρόν, για νά εκφράσει μία συγκεκριμένη ιδεολογία, αλλά «είναι ο ίδιος ο βυζαντινός πολιτισμός πού τόν ζοϋμε στήν εκκλησιαστική ζωή και στήν «περιρρέουσα ατμόσφαιρα» ήθων, έθιμων και τών άλλωτινων και τωρινων μορφων κάθε είδους τέχνης»²⁴. Ο ζωντανός αυτός πολιτισμός-όργανισμός κατάφερε, στό ροϋ τής ιστορίας, νά παντρέψει τήν όρθόδοξη ζωή με τό έλληνικό πνεϋμα και νά κυοφορήσει θαυμάσια κείμενα, μνημεία και κάθε μορφή τέχνης· είναι χαρακτηριστικό τό παράδειγμα πού παραθέτει ο ξανθιώτης θεολόγος για τή σύναψη τής μυστηριακής χριστιανικής ζωής με τήν έλληνική έκφραση στόν χώρο τής βυζαντινής εικονογραφίας²⁵. Αϋτά τά προΐόντα του έλληνορθόδοξου πολιτισμού είναι για τόν Ν.Μ. τά μορφωτικά αγαθά πού λείπουν από τό νεοελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και θά πρέπει νά αποτελέσουν τό γνωσιολογικό περιεχόμενο του ΜΘ²⁶.

Ο Ν.Μ. σε μία προσπάθεια καταγραφής τών μορφωτικών αγαθων τονίζει πρωτίστως τήν αμφίδρομη σχέση γνωσιολογίας και όντολογίας, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι τά αγαθά αϋτά «πού προέρχονται από τή θρησκευτική ζωή, πρέπει νά είναι άμεσα δεμένα με τήν πολιτιστική παράδοση του Βυζαντίου και με τήν τωρινή εκκλησιαστική ζωή. Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι πρωτεύουσα θέση θά έχει ή Βίβλος για εϋνόητους λόγους, τά πατερικά κείμενα, τά λειτουργικά κείμενα, όλα τα μνημεία τής τέχνης και ή εκκλησιαστική ιστορία. Φυσικά είναι άπαραίτητη και ή προσφορά θρησκευολογικών γνώσεων, δίχως άπολογητικό τόνο»²⁷.

Επομένως, τό γνωσιολογικό περιεχόμενο του ΜΘ δέν καθορίζεται από μία μονοφυσιτιζουσα προσέγγιση τών μορφωτικών αγαθων, πού άπλά αναλώνεται στή γνωσιοθρησκευτική εκμάθηση κάποιων μουσειακών μνημείων του έλληνορθόδοξου πολιτισμού²⁸. Αντίθετα, πρόκειται για τήν ανάδειξη μιās γνωσιοθεολογικής σχέσης, μεταξύ ενός ζωντανού πολιτισμού πού καταθέτει τά μορφωτικά του αγαθά στό μαθητικό κοινό και αϋτό με τή σειρά του γίνεται κοινωνός ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής²⁹. Επιπλέον, ένας σημαντικός παράγοντας για τήν ανάδειξη αϋτής τής αμφίδρομης σχέσης, μεταξύ του

ΜΘ καί τῶν μαθητῶν, εἶναι τό θρησκευτικό ἦθος τοῦ δασκάλου, ὅπως αὐτό ἐνσαρκώνεται στήν προσωπικότητά του³⁰. Ἐξάλλου ὁ Ν.Μ ἀρκετά χρόνια μετά τό ἄρθρο πού ἐρευνοῦμε, ἔρχεται νά ὑπερθεματίσει ἀφενός τή σύνδεση γνωσιολογίας καί ὄντολογίας³¹ καί ἀφετέρου νά προσδέσει στά μορφωτικά ἀγαθά του ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ τά κείμενα τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ καί τοῦ Μακρυγιάννη³², ἀναδεικνύοντας ἔτσι τόν ἀδιάσπαστο πλουτισμό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος ἀπό τούς χαρισματικούς φορεῖς τῆς ἀλήθειας.

Ὅσον ἀφορᾷ τά θρησκευτιολογικά στοιχεῖα τοῦ ΜΘ, αὐτά θά πρέπει νά διδάσκονται μέ φειδῶ καί μόνο ὡς προέκταση τῆς διδασκαλίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας³³, κάτι πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀποψη τοῦ Χ. Σταμούλη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ξανθιώτης δογματολόγος συνδέει τήν ἀνάδειξη τῆς διαφορετικότητος μέ τή μαθητεία θρησκευτιολογικῶν γνώσεων³⁴. Ἡ διαφορετικότηता, ὅμως, γιά τόν Ν.Μ. ἐντοπίζεται στήν παρουσίαση τῆς δραματικῆς πορείας τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας μέσα «σέ ἕναν κόσμον πού φθείρεται καί ἐγκληματεῖ»³⁵, μιᾶς πορείας πού καταγράφεται μέ τή «δραματική πάλη τοῦ ἀγγελικοῦ καί τοῦ δαιμονικοῦ στοιχείου»³⁶. Τό διαφορετικό γιά τόν Ν.Μ. ἐξετάζεται σέ ὄντολογικό ἐπίπεδο καί σημαίνει θεολογικά ὅ,τι ἀντιστρατεύεται τό ἀγαθό. Ἡ Ὁρθοδοξία, ὡς ἀγαθοτοπία, εἶναι ἡ ἔκφραση διαφορετικῶν τρόπων πρακτικῆς ἀνάδειξης τῆς σχέσης μέ τό ὄντως ἀγαθό στό χαρισματικό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καί ὄχι στή σφαῖρα τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν συγκεχυμένων θρησκευτικῶν γνώσεων.

Συγκεκριμένα, στήν παραπάνω συνάφεια, ὁ Ν.Μ. παραλληλίζει μέ ὄντολογική δυναμική τή ζωή τοῦ κτιστοῦ κόσμου μέσα σέ μιᾶ κλιμακωτή πορεία ἀντιπαράθεσης τοῦ ἀγαθοῦ (ὡς ὄντως ὑπαρκτοῦ) μέ τό κακό (τήν καρικοτούρα, τήν παρυπόσταση) λέγοντας μέ ἐμφατικό τρόπο περί τῆς μετοχῆς ἢ μή μετοχῆς στό ὄντως ἀγαθό: «ἄγγελοι, ἥρωες, προφῆτες, ἄγιοι, μάρτυρες ἀπό τή μιᾶ μεριά, καί δαίμονες, δειλοί, προδότες, ψευδοδιδάσκαλοι καί ὑποκριτές ἀπό τήν ἄλλη»³⁷. Ἐπομένως, κάθε προσπάθεια ἀποφυγῆς τῆς προσπάθειας γιά τήν ἀνάδειξη τοῦ κακοῦ, ὡς διαφορετικῆς ὄντολογικῆς κατάστασης, πού ἐναντιώνεται στή διαρκῆ προσπάθεια μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς, ἐκπίπτει σέ μιᾶ κατάσταση συγκάλυψης τῆς πραγματικότητος, ἡ ὁποία πλειοδοτεῖ τήν ὠραιοποίηση, τόν ἠθικισμό καί τόν πουριτανισμό δυτικοῦ τύπου³⁸.

Ἐξάλλου, ἐκτιμοῦμε ὅτι σέ αὐτό τό αἰμάτινο μωσαϊκό της ὄντο-

λογικῆς ἱστορίας ἔχουν θέση καί οἱ ὁμολογητές τῆς πίστεως, προοπτική μέ τήν ὁποία δέν θά διαφωνοῦσε ὁ μακαριστός θεολόγος, ἐφόσον θεωρεῖ τόν ὁμολογιακό χαρακτήρα τοῦ ΜΘ ὡς ἐρμηνεῖα ἑνός οἰκουμενικοῦ πολιτισμοῦ σέ ἀναπόσπαστη συνέχεια, ἑνός πολιτισμοῦ πού συνενώνει τήν ἄδολη γνώση μέ τήν ὀδυνηρή ζωή γιά χάρη τοῦ καλύτερου.

(συνεχίζεται)

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος», Κοινωνία 3 (1981), 307-320. Στό σημείο αὐτό ὀφείλουμε νά ἐνημερώσουμε τόν ἀναγνώστη μας ὅτι στίς παραπομπές παραθέτουμε μόνο τήν πρώτη φορά ὅλα τα βιβλιογραφικά στοιχεῖα, ἐνῶ στή συνέχεια θά ἀναφέρεται μόνο ὁ συγγραφέας καί ὁ τίτλος τοῦ ἔργου χάριν οἰκονομίας χώρου. Παράλληλα καί ὅσον ἀφορᾷ τό πλαίσιο συζήτησης, πού ἤδη διεξάγεται σέ σχέση μέ τή θέση τοῦ μακαριστοῦ Ν. Ματσούκα γιά τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, παραπέμπω τόν ἀναγνώστη στό ἄρθρο τοῦ Ι. Γ. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, «Ὁρθοδοξία ἀνορθόδοξη; Στιγμές στή σύγχρονη ἑλληνική θεολογική ἔκφραση καί στίγματα μετά-θεολογικῶν στιγμῶν», Πατερική θεολογία καί μεταπατερική αἴρεση, Πρακτικά Θεολογικῆς Ἡμερίδος, Ι.Μ. Πειραιῶς, Πειραιεύς 2012, σ. 107, ὕπ. 70.

2. Χ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση, <http://antidosis.wordpress.com/2012/11/05/>.

3. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 308-309.

4. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 309, ὕπ. 3.

5. Γιά τήν ἐρμηνεῖα τοῦ Ἄνοιχτοῦ σχολείου ὡς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ, μέσα σέ συγκεκριμένο ἱστορικοκοινωνικό περιβάλλον, ἀπό τό ὁποῖο ἀντλεῖ ἐρεθίσματα ἀλλά ταυτόχρονα τό τροφοδοτεῖ μέ τό μορφωτικό ἔργο του, ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά ἀντιπαραβάλλει τήν κατανόηση τῆς δογματικῆς σκέψης τοῦ Ν.Μ. ὡς σύστημα ἀνοιχτῆς διδασκαλίας. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Α'. Εἰσαγωγή στή θεολογική γνωσιολογία, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 8-9.

6. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, «Μία ἄλλη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος», Καθ' ὁδόν 17, (15-20) σ. 16: «Στά πλαίσια ἑνός σύγχρονου καί Ἄνοιχτοῦ Σχολείου κάθε μάθημα σκοπό ἔχει νά παράσχει γνώσεις ἑνός ἐπιστητοῦ, ν' ἀναπτύξει τήν κριτική σκέψη καί νά δημιουργήσει κάποιο φρόνημα: ἔθνικό, οἰκουμενικό, ἀνθρωπιστικό, κοινωνικό κτ.λ. Ἐπομένως καί τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν σ' ἕνα τέτοιο σχολεῖο τόν ἴδιο σκοπό πρέπει νά ἐκπληρώνει». Πρβλ. στό Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 312: «Καταλαβαίνει κανεῖς εὐκόλα πῶς δέν εἶναι δυνατό νά εὐοδωθοῦν οἱ σκοποί τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, πού στήν προκειμένη περίπτωση γιά μᾶς εἶναι

ή καλλιέργεια τοῦ ὀρθόδοξου φρονήματος, ἄν δέν ὑπάρχουν πολιτιστικά ἀγαθά της βυζαντινῆς μας παραδόσεως καί δάσκαλοι πού θά ἐμπνεύσουν τό μεράκι γι' αὐτά τά ἀγαθά».

7. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 311.

8. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού προκάλεσε μᾶλλον τούς νεότερους θεολόγους νά ζητοῦν τήν ἀλλαγὴ τοῦ χαρακτήρα τοῦ ΜΘ. Βλ. Χ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση: «Θά ἤθελα ὅμως προτοῦ ἀναφερθῶ σέ τοῦτο τό πρόβλημα –καί μιλάω σαφῶς γιά τίς ἐγκυκλίους τοῦ Καλοκαιριοῦ πού ἐξέδωσε τό Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων- νά πῶ μερικά πράγματα γιά τήν συμβολή τῆς Θεολογίας σέ τούτη τήν ἱστορία, ἀλλά καί τήν ἀπόλυτη ἐσωστρέφεια τοῦ οἰκείου σώματος πού μετά μανίας ἀρνεῖται ἐδῶ καί χρόνια τούτη τή συμβολή. Ἄρνεῖται μέ ἄλλα λόγια ἀκόμη καί τή συζήτηση μέ ὄλους ἐκείνους –καί πλέον εἶναι πολλοί-, πού πιστεύουν πῶς ἡ ἐποχὴ τοῦ ὁμολογιακοῦ καί κατηχητικοῦ χαρακτήρα τοῦ μαθήματος παρῆλθε ἀνεπιστρεπτι».

9. Γιά τήν ἐρμηνεία τῆς ἐνιαίας μεθοδολογίας στόν χῶρο τῆς σχολαστικῆς θεολογίας καί τήν ἀντιπαράθεσή της μέ τή διπλή θεολογία τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Α', σ. 137-180.

10. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 311.

11. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 312, ὑπ. 5.

12. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 312, ὑπ. 5: «Βλέπουμε χαρακτηριστικά μιά τέτοια θλιβερή καί συνάμα κωμική διαμάχη κατά τό 18ο καί 19ο αἰῶνα ἀνάμεσα στούς προοδευτικούς κληρικούς καί λοιπούς δασκάλους (Βούλγαρη, Θεοτόκη, Ζαρζούλη, Τρύφωνα, Μοισιόδακα, Δούγκα, Βενιαμίν τόν Λέσβιο), πού ἤθελαν νά εἰσαγάγουν τίς φυσικές ἐπιστῆμες καί τούς συντηρητικούς (κυρίως ὁ κύκλος τῶν Κολλυβάδων), πού στίς ἐπιστῆμες αὐτές ἔβλεπαν ἐνσαρκωμένη τήν ἀθεΐα...».

13. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 313.

14. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Α', σ. 220.

15. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 313.

16. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 314: «Ἡ δύναμη τῆς πίστεως τῶν εὐσεβῶν ἀγραμμάτων ποτέ δέν ἔχει τό νόημα τῆς διαλεκτικῆς ἀνάμεσα στή γνώση καί τήν πίστη, ἀλλά ἐπισημαίνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο. Μέ ἄλλα λόγια ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξιακῆς ἐνόητας, ὅπου ὑπάρχει ἀπαραίτητα πάντοτε ὁ λόγος, γιά νά ὑφίσταται ἄλλωστε ὁ ἄνθρωπος, ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ ἰκανώνει τόν ἄνθρωπο πού τόν κάνει δυνατό, πιστό καί περισσότερο εὐφυῆ».

17. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 314: «Ἐτσι πήραμε ἀπό τή Δύση τήν ἀποψη, πού δυστυχῶς τήν

κάναμε πεποίθηση, ότι τά θρησκευτικά δέν ἔχουν σχέση μέ τή γνώση. Καί στήν προκειμένη περίπτωση πρόκειται γιά τήν ἱστορική γνώση καί τήν οἰκείωση πολιτιστικῶν ἀγαθῶν πού ἔχουν σχέση μέ τή χριστιανική ζωή».

18. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 311.

19. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Μία ἄλλη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 20.

20. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Μία ἄλλη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 18.

21. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 313.

22. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 315.

23. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Μία ἄλλη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 16-17.

24. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 315. Καί λίγο παρακάτω θά προσθέσει: «εἶναι ἡ ἑλληνορθόδοξη παράδοση ἢ ὁ βυζαντινός πολιτισμός στά συγκεκριμένα του παραδοσιακά μνημεῖα καί στίς τωρινές μορφές ζωῆς, πολύ περισσότερο στήν ἐκκλησιαστική ζωντανή παράδοση καί λειτουργική ζωή».

25. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 316.

26. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 315: «Κι αὐτό δέν μάς δημιουργεῖ μεγάλες ἀπορίες, μιά καί τό ἴδιο το θρησκευτικό μάθημα δέν εἶναι ἐξαρτημένο ἀπό οὐσιαστικά πολιτιστικά ἀγαθά αὐτῆς τῆς παραδόσεως».

27. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 317-318.

28. Πρβλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Γ'. Ἀνακεφαλαίωση καί Ἀγαθοτοπία. Ἐκθεση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 148-149: «Μέ τόν ἴδιο τρόπο παράγει καί ὅλα τα ὑπόλοιπα μνημεῖα, πού ἔχουν θησαυρισμένη τήν πείρα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, μέ διδαχές, ἄθλους γεγονότα, πράγματα, ἀκόμη καί μέ τή μνεῖα ὅλης τῆς ἱστορικῆς κακοῦθειας. Κι αὐτή ἡ ζωή, τούτη ἡ πείρα, συνεχίζει νά πορεύεται δυναμικά καί ἐσχατολογικά. Ἀλλιῶτικα τά μνημεῖα, ἡ Ἁγία Γραφή καί ἡ Παράδοση, θά ἦταν ἀπλῶς κάποια βιβλία, ἐνδεχομένως ἀκόμη καί μουσειακά».

29. Πρβλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Α', σ. 233: «Ἡ γνώση λοιπῶν των μνημείων τῆς Ὁρθοδοξίας δέν ἀποσκοπεῖ στήν ἠθικιστική καί φρονηματιστική διάπλαση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά – καί αὐτό τό σκοπό μπορεῖ νά τόν θέσει ἡ ἐπιστημονική θεολογία – στή μέθεξη ἐνός πολιτισμοῦ γιά νά κάνει τούς ἀνθρώπους κινήτικους καί δημιουργικούς».

30. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση τῶν σκοπῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, σ. 313.

31. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Μία άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 17: «Έτσι, λοιπόν, όταν λέμε έλληνορθόδοξη παράδοση τίποτα τό άφηρημένο δέν έννοοϋμε: είναι κάτι πέρα για πέρα άπτό και συγκεκριμένο, όπως τό ζοϋμε άκόμη, έστω και ύποτονικά, στή λαϊκή μας τέχνη, στά έθιμα, στά λαϊκά τραγούδια, και όσο μπορούμε στήν Έκκλησία και στά κατάσπαρτα βυζαντινά κειμήλια και μνημεία, παρόλη τήν εισβολή άναφομοιώτων και κακέκτυπων δυτικών άξιων στόν τόπο μας. Όλα αυτά έχουν στενή και οργανική σχέση μέ τό θρησκευτικό μάθημα και μέ αυτό πού λέμε θρησκευτική ζωή. Είναι οδυνηρό νά βλέπει κανείς πώς ή αίσθηση αυτού του πράγματος άπουσιάζει»

32. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Μία άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 19-20.

33. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Μία άλλη διάσταση του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 20.

34. Βλ. Χ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Τό μάθημα των θρησκευτικών στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση: «Φυσικά, όπως τονίζει ο δογματολόγος τής Θεσσαλονίκης, σέ μία τέτοια συνάφεια άπαραίτητη είναι και ή προσφορά θρησκευολογικών γνώσεων, ή όποία λευτερωμένη άπό όποιαδήποτε άπολογητική διάθεση θά στοχεύει στή διεύρυνση των έπιστημονικών όριζόντων του μαθητή και στή λειτουργική άνάδειξη τής διαφορετικότητας».

35. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 317.

36. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 318.

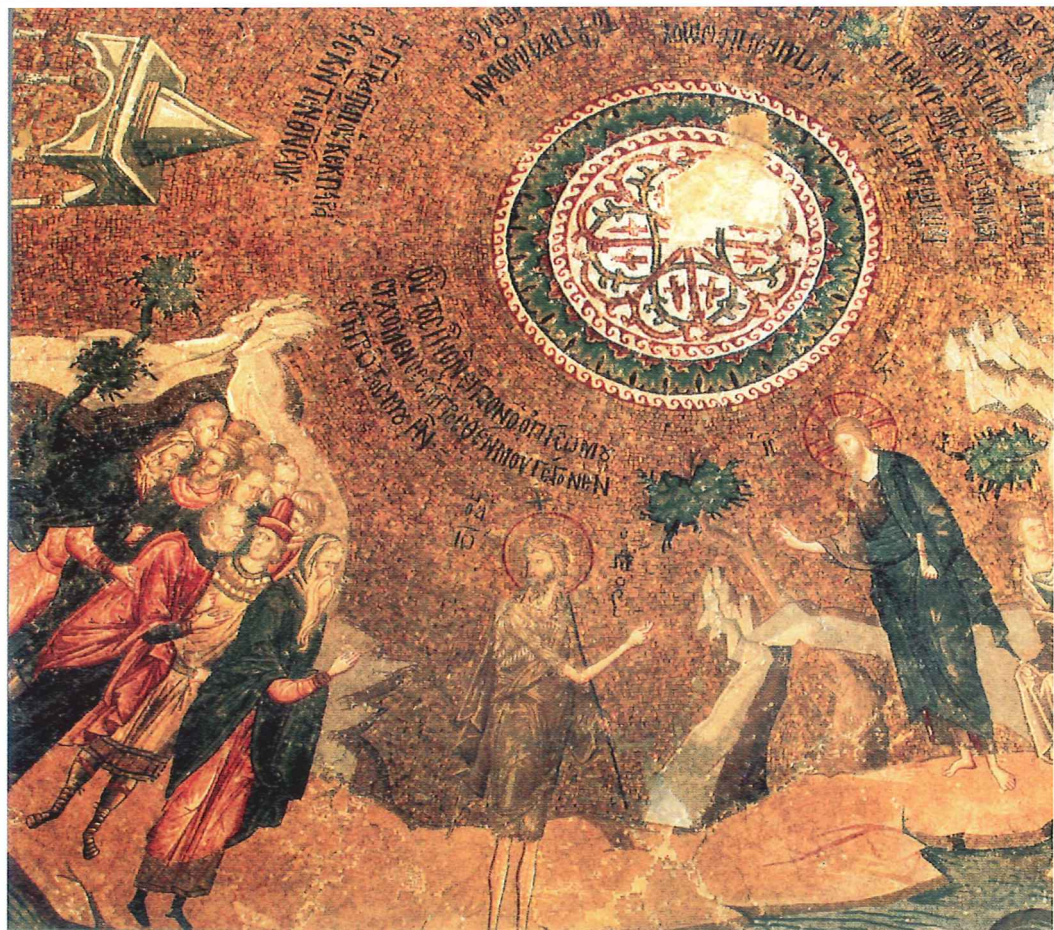
37. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 318.

38. Βλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Θεολογική θεώρηση των σκοπών του θρησκευτικού μαθήματος, σ. 318: «Δέν ξέρω ποιά σοφή παιδαγωγική έμαθε στόν κόσμο πώς δέν πρέπει νά διδάσκεται ή κακή πλευρά τής ιστορίας. Πρόκειται για ένα τραγικό σφάλμα πού τό πληρώνει μέ άκριβό τίμημα ή άφροσύνη μας και φυσικά μερικές φορές ή ύποκρισία μας. Στόν κόσμο θέλουμε δέ θέλουμε, δέν ύπάρχει μόνο το καλό. Κι όταν ώραιοποιοϋμε και συγκαλύπτουμε τά πράγματα, έξαιτίας ήθικισμού, πουριτανισμού και διαφωτισμού, λέμε ψέματα. Και τό ψέμα ποτέ δέν στέκει».

«Πιστός
ὁ Θεός δι' οὗ
ἐκλήθητε
εἰς κοινωνίαν
τοῦ υἱοῦ
αὐτοῦ Ἰησοῦ
Χριστοῦ τοῦ
Κυρίου ἡμῶν»

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ «ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΕΝΩΣΕΩΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ»
ΕΤΟΣ ΝΣΤ' • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2013 • ΤΕΥΧΟΣ 1

Ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος παρουσιάζει τὸ Χριστὸ στους ἀνθρώπους
Ψηφιδωτό ἀπό τόν ἐξωνάρθηκα τῆς Μονῆς τῆς Χώρας - Κωνσταντινούπολη

Γνωσιοθρησκευτικότητα ή Γνωσιοθεολογία; Κριτική αποτίμηση τῶν θέσεων τοῦ Ν. Ματσούκα περί τῆς ἔννοιας τοῦ πολιτισμοῦ σέ συνάρτηση μέ τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν.

Δημήτριος Γ. Ἀβδελάς

Υπ. Δρ. Θεολ. ΑΠΘ - Θεολόγος MTh – Κοινωνιολόγος

(Συνέχεια ἀπό τό προηγούμενο τεῦχος)

3. Οἱ «συνεχιστές» τοῦ Νίκου Ματσούκα;

Ἀπό τήν παραπάνω ἀνάλυση τῆς σκέψης τοῦ Ν.Μ. γίνεται σαφές ὅτι ὁ ἴδιος ὄχι μόνο δέν καταφάσκει σέ μιᾶ ἀλλαγῇ τοῦ περιεχομένου τοῦ ΜΘ μέ περιεχόμενο «ἀπόλυτα» γνωσιολογικό, ἀλλά συνεπῆς πρός τή διπλή μεθοδολογία τῶν Πατέρων, τό συνδέει μέ τό ὄντολογικό περιεχόμενο τῆς τωρινῆς θρησκευτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ. Παρόλα αὐτά ὁ Χ. Σταμούλης ὑποστηρίζει ἀπροκάλυπτα ὅτι στήν «ἀπόλυτα» γνωσιολογική κατεύθυνση ἑνός (οὐσιαστικά – κατά τήν ἐρμηνεία αὐτή - ἄσαρκου) πολιτισμοῦ τοῦ Ν.Μ. συνηγόρησαν καί ἄλλοι θεολόγοι καί ἔγιναν ἀκόλουθοι καί συνεχιστές του. Συγκεκριμένα ἀναφέρει χαρακτηριστικά:

«Τόν Ματσούκα ἀκολούθησαν μέ περισσότερη ἢ λιγότερη συνέπεια καί τίς θέσεις τοῦ προέκτειναν μέ δημιουργικό τρόπο στήν πορεία πολλοί. Ἀνάμεσά τους οἱ Ἰωάννης Πέτρου, Χρῆστος Γιανναράς, Σταῦρος Γιαγκάζογλου, Παντελής Καλαϊτζίδης, ἀλλά καί ἄλλοι, πού πλούτισαν μέ τή συμβολή τούς τόν ἐπιστημονικό διάλογο γιά τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, τόν ὁποῖο καλούμαστε σήμερα, κάτω ἀπό τήν πιεστική ἐπιταγή τῶν τετελεσμένων τῆς στιγμῆς νά συνεχίσουμε καί νά διαχειριστοῦμε, προκειμένου νά βγοῦμε ἀπό τό κληρονομημένο ἀδιέξοδο»³⁹.

Στίς γραμμές πού ἀκολουθοῦν θά παραθέσουμε ἐκεῖνες τίς θέσεις τῶν θεωρούμενων ἀπό τόν Χ. Σταμούλη ὡς συνεχιστῶν τοῦ Ν.Μ., βασιζόμενοι στά κείμενα τῶν ιδίων, δείχνοντας τό κατά πόσο ἔχουν πράγματι σχέση μέ αὐτές τοῦ ξανθιώτη θεολόγου καί ἀφήνοντας τά ὅποια συμπεράσματα στόν φιλομαθῆ ἀναγνώστη.

Καταρχάς, ὁ Ι. Πέτρου, καθηγητής τῆς Θεολογικῆς σχολῆς ΑΠΘ, ἄν καί ἀναγνωρίζει τή νηφάλια τοποθέτηση τοῦ Ν.Μ. σέ σχέση μέ τήν

υπέρβαση του δίπολου μεταξύ των υποστηρικτών του κατηχητικού χαρακτήρα του ΜΘ και των αρνητών του, δεν φαίνεται να ακολουθεί τη σκέψη του διακεκριμένου δογματολόγου⁴⁰. Συγκεκριμένα, ο Ι. Πέτρου υποστηρίζει την εφαρμογή ενός άχρωμου θρησκευτικού μαθήματος⁴¹, κατεύθυνση ή οποία δεν έχει σχέση με τη θεολογική θέση του Ν.Μ. για ένα μάθημα με ορθόδοξο προσανατολισμό. Επίσης ο Ι. Πέτρου αντιτίθεται στη συμπίεση της διδασκαλίας του ΜΘ με την εκκλησιαστική ζωή, όπως προκρίνει ο Ν.Μ., και υποστηρίζει ο ίδιος τη γνωσιολογική σύνδεση των μαθητών με το θρησκευτικό φαινόμενο εν γένει⁴². Είναι επίσης άξιο παρατήρησης ότι, ενώ ο Ι. Πέτρου καταφάσκει μόνον υπέρ ενός πολιτισμικού προσανατολισμού για το μέλλον του ΜΘ, χωρίς τον επιθετικό προσδιορισμό «έλληνορθόδοξος»⁴³ που εισήγαγε ο Ν.Μ., στεκόμενος μακριά από την πρόταση του ξανθιώτη θεολόγου για συγκεκριμένα μορφωτικά αγαθά ως συμπαραμομαρτούντα ενός πολιτισμού με ιδιαίτερη οντολογική ταυτότητα και οικουμενικό προσανατολισμό.

Ενώ λοιπόν ο Ι. Πέτρου κινείται προς μία γνωσιολογική κατεύθυνση του περιεχόμενου του ΜΘ, δεν συντρέχει στην τροχιά της οντολογικής γνωσιολογίας στην οποία κινήθηκε ο Ν.Μ., με αποτέλεσμα να προκρίνει το ουδετερόθρησκο πλαίσιο, ως το μόνο αποτελεσματικά ικανό, στο οποίο μπορεί να λειτουργήσει το ΜΘ σε μία μελλοντική πολυπολιτισμική κοινωνία⁴⁴.

Ο Χ. Γιανναράς δεν φαίνεται επίσης να παρουσιάζεται ως συνεχιστής ή ακόλουθος του Ν.Μ. με την έννοια που τον κατανοεί ο Χ. Σταμούλης. Άλλωστε είναι γνωστό στους επάιοντες των θεολογικών γραμμάτων ότι ο όμοτιμος καθηγητής ποτέ δεν παρέπεμψε στον ξανθιώτη θεολόγο, ενώ ο τελευταίος αναγνώριζε την προσφορά του Χ. Γιανναρά στον θεολογικό προβληματισμό. Στη συνάφεια της προβληματικής που εξετάζουμε, ο Χ. Γιανναράς δεν φαίνεται να παίρνει ξεκάθαρη θέση υπέρ ενός απόλυτα γνωσιολογικού περιεχόμενου για το ΜΘ, αλλά αποφαίνεται για τις απαιτήσεις της πολιτείας από τους μαθητές, χωρίς να αγνοεί παράλληλα τη δυναμική σχέση μεταφυσικής και γνωσιολογίας⁴⁵.

Ο Σ. Γιαγκάζογλου είναι υπέρμαχος της θεολογίας της πολυπολιτισμικότητας⁴⁶. Εκπλήσσει δέ με την αντιφατικότητα των λεγομένων του, αφού, ενώ από τη μία κάνει λήψη του ζητούμενου, αποδίδοντας, ως μη ωφέλε, στον Ν.Μ. την αποσύνδεση γνωσιολογίας και οντολογίας⁴⁷, ωστόσο στο ίδιο του το κείμενο παρακάτω, παραπέμποντας στην έρμηνεία που κάνει ο Σ. Ζουμπουλάκης για την πρόταση Μαρτσούκα, αναγνωρίζει την καλλιέργεια του ορθόδοξου φρονήματος ως πρότασης που προέκρινε ο Ν.Μ. για τον σκοπό του ΜΘ⁴⁸. Ο δέ Σ.

Ζουμπουλάκης, τίμιος μέ τή γραμμή τῆς «βιβλικῆς σκέψης» πού ἀκολουθεῖ σέ ὄλο του τό κείμενο, ἀλλά καί μέ τόν ἀναγνώστη του, δηλώνει ρητά ὅτι δέν συστρατεύεται μέ τό πολιτιστικό χαρακτήρα τοῦ ΜΘ, πόσο μάλλον μέ τήν ἑλληνορθόδοξη προοπτική του⁴⁹.

Ὅσον ἀφορᾷ τίς θέσεις τοῦ Π. Καλαϊτζίδη, ἔχω νά παρατηρήσω μιά σημαντική ἀντίφαση ὡς πρός τόν τρόπο πού ἐκθέτει συστηματικά τή θεωρία του γιά ἕνα μάθημα ὀρθόδοξου πολιτισμοῦ, ἀκρωτηριασμένου ὡστόσο ἀπό τήν ἱστορική του ἔκφανση. Συγκεκριμένα, ὁ Π. Καλαϊτζίδης σημειώνοντας τή θέση τοῦ Π. Νέλλα, παραδέχεται ἀρχικά ὅτι ὁ ἑλληνισμός ἀφομοιώθηκε ἀπό τήν ἐκκλησία καί παρήγαγε σέ συγκεκριμένο τόπο καί χρόνο τά ἑλληνορθόδοξα πολιτιστικά ἀγαθὰ πού ὄλοι γνωρίζουμε⁵⁰. Ἐπιπλέον, ἐκπλήσσει τόν ἀναγνώστη του, ὅταν ἀρχικά ὁμολογεῖ ὅτι ὁ χριστιανικός ἑλληνισμός θά μπορούσε νά εἶναι τό περιεχόμενο τοῦ ΜΘ πού θά διδάξουν οἱ θεολόγοι, ὁ ὁποῖος ἀφενός ἀντιστρατεύεται τήν ὁμολογιακότητα τῆς δύσης καί ἀφετέρου εἶναι ἕνας μετά Χριστόν οἰκουμενικός ἑλληνικός πολιτισμός⁵¹. Ὡστόσο, κατά ἀντιφατικό τρόπο, στήν ἀμέσως ἐπόμενη παράγραφο τοῦ κειμένου του, ἀναγνωρίζει ὅτι προσεγγίζει διαιρετικά τόν ἑλληνορθόδοξο πολιτισμό, ἀφαιρώντας τό ἐθνικό του στοιχεῖο καί προτάσσει ἕναν ἄσαρκο ὀρθόδοξο πολιτισμό, ὡς νά ἐπρόκειτο γιά ἕναν ἀνεδαφικό καί ἀνιστορικό ὄρο πού δέν πραγματώνεται σέ ἰδιαίτερο τόπο καί χρόνο καί δέν προσλαμβάνει συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά⁵². Παράλληλα ἐπιβεβαιώνει καί ὁ ἴδιος ὅτι ὁ Ν.Μ. προέκρινε τή σύνδεση γνωσιολογίας μέ τήν ὄντολογία, ἀφοῦ ὑπερτόνιζε τό στοιχεῖο βυζαντινοῦ (βλ. ἑλληνορθόδοξο) πολιτισμοῦ καί τό συσχέτιζε μέ τήν τωρινή ἐκκλησιαστική ζωή⁵³. Ὡστόσο ἡ κύρια γραμμή τοῦ ἄρθρου τοῦ Π. Καλαϊτζίδη εἶναι ἡ πρόταξη ἑνός πολυπολιτισμικοῦ μαθήματος, ἀφαιμαγμένου ἀπό τήν ὄντολογία τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ, ἀφοῦ τό ἑλληνορθόδοξο ΜΘ διάγει τό ἱστορικό του τέλος καί δέν ἔχει τὰ ἐχέγγυα γιά ἕνα βιώσιμο μέλλον σέ μιά ἀναμενόμενη γιά τόν ἴδιο (τί ἀναμονή ἀλήθεια;), πολυπολιτισμική ἑλληνική κοινωνία⁵⁴.

Τέλος, ὁ ὁμότιμος καθηγητής τῆς Θεολογικῆς σχολῆς ΑΠΘ Χ. Βασιλόπουλος εἶναι ἴσως ὁ μόνος ἀληθινός συνεχιστής τοῦ Ν.Μ., ὅχι πάντως μέ τήν ἔννοια πού ὀρίζει καί ἔννοεῖ ὁ Χ. Σταμούλης τόν Ν.Μ. Συγκεκριμένα ὁ Χ. Βασιλόπουλος ἀντιστρατεύεται τόν δογματισμό τοῦ ΜΘ⁵⁵, συντασσόμενος ἔτσι μέ τή λογική του Ν.Μ. πού θεωροῦσε τό δογματισμικό χαρακτήρα ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διάσπασης γνώσεως καί πίστεως. Ἐπιπρόσθετα ὁ Χ. Βασιλόπουλος ἀναγνωρίζει τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή γνωσιολογία μέ τήν ὄντολογία⁵⁶, ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τόν κίνδυνο γιά κατηχητική ἀπόκλιση, ἐκτιμᾷ ὅτι κάτι τέτοιο δέν ὑφί-

σταται, διότι τό ίδιο το ΜΘ από τή φύση τοῦ προϋποθέτει τήν συγκατάθεση τοῦ μαθητῆ καί τήν αὐτενέργεια του⁵⁷. Ὁ ἀπόλυτος γνωσιολογικός χαρακτήρας τοῦ ΜΘ δέν εὐσταθεῖ γιά τόν Χ. Βασιλόπουλο, ἀφοῦ, ὅπως τονίζει καί ὁ ἴδιος ἐμφατικά στήν κατακλείδα τοῦ ἄρθρου του, τό γνωσιολογικό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος εἶναι ἀναπόσπαστο στοιχεῖο μιᾶς ζωντανῆς παράδοσης, ἡ ὁποία ἀφενός ἐρμηνεύει τόν χαρακτήρα καί τόν σκοπό τῆς θείας Ἀποκάλυψης καί ἀφετέρου γονιμοποιεῖ τό παρόν στίς ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος, ἀνταποκρινόμενη πλήρως στίς σύγχρονες ἀνάγκες τῆς ψυχοσύνθεσης τοῦ μαθητῆ⁵⁸.

Συμπέρασμα

Στήν παροῦσα μελέτη ἐπιχειρήθηκε ἡ προσεκτική παρουσίαση τῶν θέσεων τοῦ μακαριστοῦ καθηγητῆ Ν.Μ. σέ σχέση μέ τό σκοπό καί τό περιεχόμενο τοῦ ΜΘ, ἔτσι ὥστε νά καταστῆ ἐμφανέστατη ἡ παραποίηση τῶν θέσεών του στό σήμερα. Εἰδικότερα, ὁ Χ. Σταμούλης ἄν καί προσπαθεῖ νά ἀποδώσει στόν Ν.Μ τήν ἀποψη τοῦ περί ἑνός πολιτιστικοῦ ΜΘ μέ ἀπόλυτα γνωσιολογικό περιεχόμενο, ἀποδομώντας στήν οὐσία τό σχῆμα τῆς διπλῆς μεθοδολογίας τοῦ διακεκριμένου θεολόγου⁵⁹, ὥστόσο ἀποδεικνύεται ἀνεδαφικός ὡς πρός τά ἐπιχειρήματά του σέ τρία σημεία. Πρώτον ὁ Ν.Μ δέν ὑποστήριξε τό ΜΘ ἑνός ἄσαρκου καί ἀνιστόρητου πολιτισμοῦ, ἀλλά κατέθεσε σαφέστατα ὅτι εἶναι ὑπέρμαχος ἑνός μαθήματος ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ. Δεύτερον ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Ν.Μ πλειοδοτεῖ τό «ἀπόλυτα» γνωσιολογικό περιεχόμενο τοῦ ΜΘ ἀποδεικνύεται λανθασμένη, ἀφοῦ ὁ ξανθιώτης δογματολόγος προέκρινε τά μορφωτικά ἀγαθά του ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ ὡς γνωσιολογικό περιεχόμενο τοῦ ΜΘ, τά ὁποία, ὅμως, παραπέμπουν κατ' οὐσίαν στήν ὄντολογία ἑνός οἰκουμενικοῦ πολιτισμοῦ μέ πρόταση γιά τό σήμερα, κινούμενος παράλληλα σέ ὀργανική συνέχεια μέ τό παρόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Τρίτον, ὅσα ὀνόματα σύγχρονων θεολόγων προτάθηκαν ἀπό τόν Χ. Σταμούλη ὡς συνεχιστῶν τοῦ Ν.Μ. διαφεύδουν τά ἴδια μέ τό ἔργο τούς αὐτήν τήν ἄκρως ἀβάσιμη ἐκτίμηση. Ἐφόσον δέν ἀκολουθοῦν τή σύνδεση γνωσιολογίας καί ὄντολογίας βασιζόμενη στή μέθεξη τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ πού προέβαλε ὁ μακαριστός καθηγητής (ἐκτός ἀπό τό παράδειγμα τοῦ Χ. Βασιλοπούλου⁶⁰), ἀλλά ὁ καθένας ἀπό αὐτούς καταθέτει τήν προσωπική του στάση καί ἐκδοχή ἀπέναντι στό ζήτημα τοῦ χαρακτήρα τοῦ ΜΘ.

Στό μέτρο λοιπόν πού θά πρέπει τά νοήματα νά ἀναζητήσουν τίς λέξεις τους, γιά νά προσδώσουν τήν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, ἀλλά καί τῶν προσώπων, ἡ γνωσιοθρησκευτικότητα γίνεται τό ὄχημα μιᾶς μονιστικῆς προσέγγισης τοῦ ΜΘ πού διαχωρίζει τή γνώση ἀπό τό

έμπειρικό και βιωματικό της υπόβαθρο και αρκείται στην έπιφανειακή έγκυκλοπαιδεία του θρησκευτικού φαινομένου. Αντίθετα, η γνωσιοθεολογία του Ν.Μ. αποκαλύπτει την άρμονική συμπόρευση γνωσιολογίας και όντολογίας που ό ίδιος υπερασπίστηκε, παρουσιάζοντας μέ ειλικρίνεια τό περιεχόμενο που όφείλει νά έχει τό ΜΘ ως μάθημα του έλληνορθόδοξου πολιτισμού.

Ός εκ τούτου, η γνωσιοθεολογική προσέγγιση του ΜΘ δέν έπιβάλλεται μέ κατηγορητικό τρόπο στην έλευθερία του μαθητή, αλλά του φανερώνει όλιστικά τόσο τό γνωστικό υπόβαθρο του περιεχομένου όσο και την πηγή από την όποια τό ίδιο άφορμάται. Η βιωματική προσέγγιση, ώστόσο, έπαφίεται στην αυτενέργεια του μαθητή, στό βαθμό που ό ίδιος θά έπιλέξει έλευθερα νά άποδεχθεί την άλήθεια του έλληνορθόδοξου πολιτισμού ως οικουμενικής πρότασης για τό σήμερα.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

39. Χ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, Τό μάθημα των θρησκευτικών στή δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

40. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, «Τό μάθημα των θρησκευτικών στό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα», Καθ' όδόν 17, (29-37), σ. 29.

41. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, Τό μάθημα των θρησκευτικών στό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σ. 30-31: «Αντιμετωπίζοντας, έξάλλου, μιά κοινωνία πλουραλιστική δέν μπορεί τό εκπαιδευτικό σύστημα νά είναι θρησκευτικά χρωματισμένο ή ιδεολογικά προσανατολισμένο, αλλά όφείλει νά είναι πλουραλιστικό, όπως και ή κοινωνία δέν είναι μονόχρωμη, αλλά πλουραλιστική.[...] Όλα αυτά σχετίζονται μέ τόν προσδιορισμό του χαρακτήρα του μαθήματος των θρησκευτικών που δέν μπορεί νά είναι κατηγορητικός, αλλά γνωσιολογικός. Αυτό σημαίνει ότι ό κύριος στόχος του δέν είναι νά μύσει τό μαθητή σε μιά θρησκεία, αλλά νά του γνωρίσει τόν παραδοσιακό πολιτισμό του, καθώς και άλλους πολιτισμούς, όπως ώστε νά μήν τούς αντιμετωπίζει μέσα από την άγνοια και τή μυστικότητα».

42. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, Τό μάθημα των θρησκευτικών στό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σ. 31-32: « Τά τελευταία χρόνια έχουν δημιουργηθεί διάφορα προβλήματα μέ άφορμή την προσευχή και τόν εκκλησιασμό. Αύτά όμως ανήκουν στις εκδηλώσεις και όχι κανονικήν στό συγκεκριμένο μάθημα. Μιά λύση θά ήταν οι εκδηλώσεις αυτές νά πραγματοποιούνται σε έθελοντική και όχι σε ύποχρεωτική βάση. Θα μπορούσαν, έξάλλου, νά προστεθούν άλλες εκδηλώσεις μέ έπιτόπιες έπισκέψεις στους χώρους λατρείας διάφορων θρησκευτικών κοινοτήτων, ιδίως εκεί που είναι έμφανής ή συνύπαρξη διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων».

43. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, Τό μάθημα των θρησκευτικών στό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σ. 32: «Άπό όσα λέχθηκαν εύκολα κατανοείται ότι τό κριτήριο του πολιτισμού μπορεί νά είναι τό κριτήριο για τή συγκρότηση του περιεχομένου του μαθήματος».

44. Βλ. Ι. ΠΕΤΡΟΥ, Τό μάθημα των θρησκευτικών στό έλληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, σ. 34-35: «Τό μάθημα των θρησκευτικών πρέπει νά γίνεται τόσο από άποψη περιεχομένου, όσο και από άποψη διδασκαλίας μέ τέτοιο τρόπο όπως ώστε νά μή έγείρονται άξιώσεις από μέρος μαθητών για έξαίρεση λόγω προβλημάτων συνειδησης. Αυτό μπορεί νά έπιτευχθεί μόνο άν τό μάθημα πραγματοποιείται μέ βάση την αρχή της ούδετερότητας. [...] Ένα άυστηρά όμολογιακού χαρακτήρα μάθημα όδηγείται σε τέτοιου είδους λάθη και

συνδέεται με μία στενή κατανόηση της κοινωνίας. Για να αποφευχθούν οι λανθασμένες αυτές κατευθύνσεις, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να κατανοηθεί ότι τελείωσε ο κόσμος της ομοιομορφίας».

45. Βλ. Χ. ΓΙΑΝΝΑΡΑ, «Δικαιώματα ατόμων και κοινωνία πολιτών», Ίχνηλασία νοήματος. Πολιτική, Κοινωνία, Παιδεία στην Ελλάδα σήμερα, Λιβάνης, Αθήνα 1998, σ. 55: «Όπως λοιπόν είναι αδιανόητο να τελειώνει ένα Έλληνόπουλο την «έγκυκλια» εκπαίδευση του αγνοώντας ποιά μεταφυσική γέννησε τον Παρθενώνα και την αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία, έτσι είναι αδιανόητο και να αγνοεί ποιά θεολογία γέννησε την Άγια-Σοφιά, τη βυζαντινή εικόνα, την ποίηση και την λατρευτική δραματουργία της Όρθοδοξίας, που προκαλεί, ακόμα σήμερα, πάγκοινο ενδιαφέρον και θαυμασμό. Δέν θά απαιτηθεί ή πολιτεία από τον μαθητή να άσπαθει βιωματικά την αρχαιοελληνική μεταφυσική ή την όρθόδοξη θεολογία. Θά του απαιτηθεί όμως τίς έπαρκείς γνώσεις για την κατανόηση των έπιτευγμάτων και προτάσεων του πολιτισμού των Έλλήνων».

46. Βλ. Σ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, «Η φυσιογνωμία και ό χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική άγωγή τίς σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες», Τά Θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού. Εισηγήσεις Σεμιναρίου, Βουλή των Έλλήνων, Αθήνα 2005, σ. 135.

47. Βλ. Σ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, «Η φυσιογνωμία και ό χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική άγωγή τίς σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, σ. 130: «Ο Νίκος Ματσούκας ήδη από τό 1981 περιέγραψε έναν τύπο θεολογικού μαθήματος στην εκπαίδευση που θά έχει σαφέστατο γνωστικό και όχι βιωματικό ή κατηχητικό χαρακτήρα και ως περιεχόμενο τά μνημεία του πολιτισμού της έλληνορθόδοξης παράδοσης και της συνολικής Όρθοδοξίας».

48. Βλ. Σ. ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, «Η φυσιογνωμία και ό χαρακτήρας του θρησκευτικού μαθήματος. Η θρησκευτική άγωγή τίς σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, σ. 132-133: «Ο Στ. Ζουμπουλάκης έπισημαίνει ότι τό βιβλικό μάθημα δέν συνιστά πρόταση τακτικής, προκειμένου να διασωθεί ένα μάθημα που άμφισβητείται ή κινδυνεύει. Ώς προς την πρόταση του Ν. Ματσούκα, παρατηρεί πώς, παρότι μετατοπίζεται τό κέντρο βάρους στη διδασκαλία του βυζαντινού πολιτισμού, έξακολουθεί να θεωρείται ως σκοπός του μαθήματος «ή καλλιέργεια του όρθόδοξου φρονήματος»».

49. Σ. ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ, «Τά Θρησκευτικά ως βιβλικό μάθημα», Ό Θεός στην Πόλη. Δοκίμια για την θρησκεία και την πολιτική, Έστία, Αθήνα, 2002, σ. 120, όπ. 4: «Στό σημείο αυτό είναι αναγκαίο να διευκρινίσω ότι ή πρόταση μάς περί βιβλικού μαθήματος διόλου δέν ταυτίζεται με την πρόταση περί πολιτιστικού μαθήματος, άκόμη και με τίς καλύτερες έκδοχές της, εκείνες έννοω που δέν έρχονται να άντικαταστήσουν άπλώς τον έλληνοχριστιανισμό με την έλληνορθόδοξία. Συμφωνεί μαζί της στον μή όμολογιακό χαρακτήρα του μαθήματος, ώστόσο τό κεντρικό νευρικό σύστημα της πρότασής μας δέν είναι ό όρθόδοξος πολιτισμός αλλά ή βιβλική σκέψη»

50. Βλ. Π. ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ, «Τά Θρησκευτικά ως πολιτιστικό μάθημα», Σύναξη 74, σ. 72: «Έχει ιδιαίτερη σημασία έπιπλέον να τονιστεί ότι τό πολιτιστικό δέν άντιβαίνει προς τό θεολογικό, μιάς και στην παράδοσή μας ή θεολογία σαρκώθηκε σε κάθε μορφή και έκφανση του πολιτισμού, ένω κάθε έκφραση πολιτισμού αυτής της παράδοσης (εικόνα, αρχιτεκτονική, ποίηση, ύμνοι, μουσική, λατρεία, κείμενα κ.λπ.) παραπέμπει στην άποκάλυψη του Θεού στο πρόσωπο του Χριστού και στη σαρκωμένη πίστη της Έκκλησίας. «Βέβαια», όπως ύπογράμμισε ό μακαριστός Π. Νέλλας, «ή άποκάλυψη του Θεού είχε μέσα στην Ιστορία συγκεκριμένα Ιστορικά άποτελέσματα. Δημιούργησε πολιτισμούς, έγινε και είναι Έκκλησία. [...] Για μακρούς αιώνες ή άποκάλυψη λειτουργησε μέσα στην Ιστορία

φορώντας τή σάρκα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι ὁ ἑλληνισμός σωματώθηκε καί ἔζησε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα μεταμορφωμένος σέ σάρκα τῆς Ἐκκλησίας»».

51. Βλ. Π. ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ, Τά Θρησκευτικά ὡς πολιτιστικό μάθημα, σ. 72: «Γι' αὐτό, ἄν οἱ φιλόλογοι ἔχουν ἀναλάβει νά διδάξουν τόν πρό Χριστοῦ ἑλληνικό πολιτισμό, γιατί νά μὴ ἀναλάβουμε ἕμεις οἱ θεολόγοι νά διδάξουμε σέ πιστούς καί ἄπιστους, σέ ὀρθόδοξους, ἑτερόδοξους καί ἀλλόθρησκους τόν «Χριστιανικό Ἑλληνισμό» (Φλωρόφσκυ), τόν μετὰ Χριστόν οἰκουμενικό ἑλληνικό πολιτισμό, καθώς καί τή θεολογία πού τόν ἐπέπνευσε; Ἴσως μάλιστα ἡ πρόταση αὐτή νά εἶναι πιό κοντά στήν παράδοσή μας, πού δέν γνώρισε τό βουαρικῆς ἐμπνεύσεως θρησκευτικό ὁμολογιακό μάθημα, ἀλλά καλλιέργησε καί διδάξε τή θεολογία μέσα ἀπό τήν περιρρέουσα πολιτιστική ἀτμόσφαιρα τοῦ Βυζαντίου».

52. Βλ. Π. ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ, Τά Θρησκευτικά ὡς πολιτιστικό μάθημα, σ. 72: «Ὁ προσεκτικός ἀναγνώστης θά παρατήρησε πῶς μιλάμε γιά μάθημα ὀρθόδοξου καί ὄχι ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ, καί τοῦτο βέβαια δέν εἶναι τυχαίο. Ἀποσκοπεῖ στό νά προφυλάξει τήν πρόταση αὐτή ἀπό τή γνωστή ἑλληνορθόδοξη θριαμβολογία, πού ὀδηγεῖ, ἀνάμεσα στά ἄλλα, στήν ταύτιση Ὁρθοδοξίας καί Ἑλληνισμοῦ καί στή θεώρηση τῆς Ὁρθοδοξίας ὡς ὀχήματος διάδοσης καί ἐξάπλωσης τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι στοιχεῖο τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας, ἀλλά οὔτε ταυτίζεται, οὔτε ἐξαντλεῖται σ' αὐτήν».

53. Βλ. Π. ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗ, Τά Θρησκευτικά ὡς πολιτιστικό μάθημα, σ. 78-79.

54. Ὅσον ἀφορᾷ αὐτές τίς θέσεις τοῦ Π. Καλαϊτζίδη παραπέμπω τόν ἀναγνώστη στήν ἐμπεριστατωμένη κριτική πού ἄσκησε ὁ ἄν. καθηγητής τῆς Θεολογικῆς σχολῆς ΑΠΘ Ι. Κουρεμπελές στόν ἴδιο. Βλ. Ι. ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, Ὁρθοδοξία ἀνορθόδοξη; Στιγμές στή σύγχρονη ἑλληνική θεολογική ἔκφραση καί στίγματα μετὰ-θεολογικῶν στιγμῶν, σ. 103-104, ὕπ. 65: «Στό κείμενο αὐτό ὁ συντάκτης τοῦ μιλά ἰστορικό τέλος τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν ὡς ὀρθόδοξου κατηχητικοῦ μαθήματος καί τῶν ἱστορικῶν προνομίων τῆς Ὁρθοδοξίας (σ. 69). Ἔτσι προτείνεται νά εἶναι τό μάθημα πολιτιστικό (σ. 70). Ὁ πολιτισμός ὡς σύγχρονο πλουραλιστικό δεδομένο καί πραγματικότητα, ὄχι ὡς ἐκκλησιαστικό ἀγαθό μέ ἱστορία καί ζωή πού ἐκφράζει μιά ὄντολογία καί παραπέμπει σέ αὐτή τή συνάντηση μέ τή σχολική ἐκπαίδευση. Ἡ θεολογία ὡς τοιοῦτο ἀντικείμενο, μέ γνωσιολογική προοπτική («μέ τήν περιγραφή, ἱστορική-ἐρμηνευτική μέθοδο»), ὀφείλει νά δώσει ἀπαντήσεις σέ ἐρωτήματα δι' ἑνός μαθήματος πού δέν θά' πρεπε νά συνδέεται μέ τόν ἑλληνισμό, ἀλλά θά εἶναι «μάθημα ὀρθοδοξίας καί ὄχι ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ» (σ. 72). Μάλιστα ὁ συγγραφέας θέτει ὑπό ἀμφισβήτηση τή συνταγματική καί νομοθετική κατοχύρωση τοῦ μαθήματος (σ. 73-74), κάτι πού ἄν ἔκαμα προσωπικά, θά ἔθετα ταυτόχρονα καί τήν παραίτησή μου στή διάθεση τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργείου! Ὁ συγγραφέας δέν θέλει (προφανῶς οἱ ἄλλοι) νά εἶναι ἱκανοποιημένοι πού τοῦς διορίζει τό κράτος (σ. 73) καί, κατά τή γνώμη μου, γίνεται ἱεροκήρυκας τῆς ἰδεολογίας περί πολυ-πολιτισμικοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος (σ. 74). Δέν πρόκειται δηλαδή ἀπλά περί πολιτισμικοῦ μαθήματος, ἀλλά περί πολυ-πολιτισμικοῦ μαθήματος, τό ὁποῖο ὀφείλει νά ἀφελληνιστεῖ γιά ν' ἀνταποκριθεῖ στήν ἀνάγκη αὐτή! Τό πρόβλημα τοῦ συγγραφέα, ὅταν σκέφτεται (φαντασιώνεται) τή γεμάτη μετανάστες Ἑλλάδα εἶναι: «Σέ ποιούς μαθητές θά κηρύξουμε τότε τό ὁμολογιακό-κατηχητικό μας μάθημα;» (σ. 75). Ὁ ἀνωτέρω συγγραφέας βλέπει ὡς μάθημα γνώσης τό θρησκευτικό μάθημα καί τό ἀντιπαραθέτει στό κατηχητικό-ὁμολογιακό μάθημα. Ἔτσι ὁμως ἄγνωστὸ ὄντολογικό ὑπόβαθρο ἑνός μαθήματος πού παραπέμπει στήν ἐν Χριστῷ ἐλευθερία ὡς διαχρονική πραγματικότητα. Καί ἰδοῦ τό ἄλλο ψευδοδύλημα στό ἐρώτημα τί μάθημα θέλουμε: «Κατηχητικό-ὁμολογιακό καί ἄρα προαιρετικό; Ἡ πολιτιστικό-ἱστορικό-ἐρμηνευτικό καί ἄρα ὑποχρεωτικό;». Προσωπικά, ἄν τό κατηχητικό-ὁμολογιακό συνδέεται περισσότερο μέ τήν ἐλευθερία, θά διάλεγα τό ὁμολογιακό!

Θέλω να πω έτσι, άστειεύμενος, ότι από την άπολυτότητα της όμολογιακότητας πάει κανείς στο άκρο της σχετικοποίησης της αλήθειας και στον γνωσιολογικό μονισμό που προτείνεται από άμύνητες της θρησκευτικής έλευθερίας. Βεβαίως δέν άμφισβητώ τον γνωσιολογικό χαρακτήρα του θρησκευτικού μαθήματος, την άπολυτοποίηση αυτού του χαρακτήρα φοβούμαι (άλλωστε φόβο έκφράζουν και τά εύλογα έρωτήματα του Π. Καλαϊτζίδη στίς σ. 82-83) και στους «γνωσιολογικά όρθόδοξους» που μιλούν για σάρκωση του λόγου (σ. 77), όπωςδήποτε όχι του Θεού Λόγου».

55. Βλ. Χ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ή θέση του μαθήματος των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση», ΚΑΙΡΟΣ. Τόμος τιμητικός στον όμότιμο καθηγητή Δαμιανό Δόϊκο, ΕΕΤΘ-ΣΑΠΘ 4 (1994), σ. 560-561.

56. Βλ. Χ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ή θέση του μαθήματος των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση, σ. 561: «Έτσι π.χ. όταν πρόκειται να μελετήσει κανείς τίς πηγές της θείας άποκάλυψης, καθώς και τά ιστορικά γεγονότα της ζωής της Έκκλησίας, χρησιμοποιεί μεθόδους παραπλήσιες με εκείνες που χρησιμοποιεί κατά τή μελέτη των άλλων πνευματικών έπιστημών. Όταν όμως θέλει να προχωρήσει πιό πέρα και να γνωρίσει τίς αλήθειες που κρύβονται πίσω από τά γεγονότα, προσπαθεί να τά προσεγγίσει όχι άποκλειστικά λογικά αλλά και βιωματικά».

57. Βλ. Χ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ή θέση του μαθήματος των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση, σ. 564: «Άν τό όποιοδήποτε σχολικό μάθημα μπορεί και πρέπει να διδάσκεται με τρόπο που να διασφαλίζουν την ένεργητική συμμετοχή του μαθητή και την ίκανότητα να σκέπτεται από μόνος του, αυτό ίσχύει σε μεγαλύτερο βαθμό για τό μάθημα των Θρησκευτικών. Συμβαίνει δέ αυτό γιατί ή πραγματοποίηση του σκοπού της θείας άποκάλυψης, όπως είπαμε, προϋποθέτει και βασίζεται στην έλεύθερη άποδοχή της από τον “κατ’ εικόνα” Θεού δημιουργηθέντα άνθρωπο».

58. Βλ. Χ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ή θέση του μαθήματος των θρησκευτικών στη δημόσια εκπαίδευση, σ. 567.

59. Ή διαφωνία του Χ. Σταμούλη με τή διπλή μεθοδολογία του Ν. Ματσούκα δέν είναι τωρινό φαινόμενο, έφόσον πρωτοπαρουσιάστηκε στο θεολογικό συνέδριο της Άκαδημίας Βόλου τό 2005. Βλ. Χ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Θεολογία και πολιτισμός στη θεολογική γενιά του '60», Αναταράξεις στη μεταπολεμική θεολογία. Ή «θεολογία του '60», Ι. Μ. Δημητριάδος – Άκαδημία Θεολογικών Σπουδών – Σύναξη, Ίνδικτος, Άθήνα 2009, σ. 672, ύπ. 25: «Ίσως και λέγω ίσως διότι τό πράγμα θέλει μεγάλη έρευνα και σίγουρα δέν μπορεί να έξαντληθεί στά όρια μιās μικρής εισήγησης, ή πρόταση του Ματσούκα για τή διπλή μεθοδολογία των Πατέρων, που μοιάζει καρπός μιιά τέτοιας «άντιδυτικότητας», να απαιτεί σήμερα, και κάτω από τό φώς της προβληματικής που έδω άναπτύσσεται, μιιά κάποια έπανεξέταση, μιιά έπαναδιατύπωση». Καί παρακάτω στίς άπαντήσεις των εισηγητών ό Χ. Σταμούλης δηλώνει εύθαρσώς τά έξής (σ. 721): «Και άν θέλετε να πω περισσότερα. Ύπό εξέταση αυτή τή στιγμή βρίσκεται τό σχήμα του Νίκου Ματσούκα για τή διπλή μεθοδολογία των Πατέρων. Δέν είμαι έτοιμος να πω περισσότερα, αλλά νομίζω θέλει μιιά έπανεξέταση σοβαρή. Και είναι κεντρική θεολογία στον Ματσούκα αυτό. Δέν χαϊδεύω, λοιπόν κανένα».

60. Βέβαια, σε αυτό τό σημείο όφείλουμε να σημειώσουμε ότι εκτός από τό παράδειγμα του Χ. Βασιλόπουλου, τή συμπόρευση γνωσιολογίας και όντολογίας προέκριναν με τό έργο τους οι καθηγητές της Παιδαγωγικής και των δύο τμημάτων της Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ, Ι. Κογκούλης και Η. Ρεράκης. Βλ. ένδεικτικά, Ι. ΚΟΓΚΟΥΛΗ, Διδακτική των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση, Άφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 124-128 και Η. ΡΕΡΑΚΗ, Σύγχρονη διδακτική των θρησκευτικών, Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 106-125.